

DALIK KÜR

...BƏS NİYƏ QƏLBİMDƏ
ÜMMAN DÖYÜNÜR...

№ 4(18)
10 март 1995-чи ил
гijмәти 150 манат

ГАТАР ГОРИДӘН КӘЛДИ...

Бир нече ил бундан әввәлиин сөһбәтидир. Бақыда Шәмистан Нәзирли мөндән сорушду ки, сизин көндә Мәшәди Ибраһим адлы бир адам олубму?! Дедим ки, олубду, нәди ки?!

7 Онун һаггында нә билирсәнәзәз бир вәрәрсән мәнә, мүмкүн олса шәклини дә тап, деди.

Мән ачығы һәмин адамла'о гәдәр дә марагланмамышдым. Ешитмишдим ки, варлыһаллы адам олуб. Оглуңу 30-чу илләрдә күлләләйибләр. Несли пәрән-пәрән дүшб.

Кәндә гајыдан кими Мәшәди Ибраһимин гоһумларыны тапыб сөһбәт еләдим. Авдал кишинин үрәји лап долүмүш ки!

Гәни дајы көһнә шәкилләр ичиндән саралмыш бир шәкил тапды. Шаһбәддин тәәччүбләнди:

— Доғруданмы мөним бабамы да ахтарыб марагланьырлар?! Бә бизә дејибләр, сиз кулак нәвәсисиниз. Јадымдады, шәкил әлә кәләси дејилди,

Шәмистан ону бәрпа еләтәрди. Мәшәди Ибраһим һаггында “Бинаны ким тикдириб?!” адлы көзал бир мегаләди “Республика” гәзетиндә чычы етди. Шәкил дә дәрч олуңмушду. Гоһумлар нечә севинирди!

Шәмистан бир дөфә Газаға кәлөндә ахтарыб мәни тапды, һазырлаш, деди. Сәни бир кәндә апарачағам. Газахлы кәндине. Кәһажет дүз кедиб 1534-чу илә чыхдыг.

Бу тарихдә салынан гәдим Газахлы кәнди Күрүн жахасында Көзәт вә Сәсли дејилән тәпәләрин ашагысында јерләширмиш. Топ Аллаһы Шыхлинскинин Вәтәнидир. Бу һәсилдән олан маариф шә'бәсинин дөфтерхана ишлери мүдирин рәһмәтлик һәсәнпаша Шыхлинскини дә өзүмүзлә кәтүрмүшдүк. Көһнә бәләдчи кими. Лакин онун бәләдчилији лазым олмады. Јүрд јеринин јахынлығында бир чобанла растлашдыг. Адына Полу Бајрам дејирдиләр. Ашағы Салаһлы кәндиндәндир.

Полу Бајрам һәр шеји јер-

ли-јатағлы бизә иснад верди, көһнә калафаларын кимләре мөхсус олдуғуңу бир-бир сөјләди. Ә. Шыхлинскинин јүрдундан да һеч нә галмамышды. Арыг торпагла долмағда олан бир калафадан башға.

Бунлары нијә јазырам?! Она кәрә јазырам ки, Шәмистаның јолбоју дедији јарадычылыг планынын маһијјәти ајдын олсун.

Шәмистан јолбоју дејирди ки, Гори семинаријасы һаггында бир әсәр јазачағам. Мәтериаллар топлајрам. (Елә Мәшәди Ибраһимлә бағлы мегаләди дә бу мөгсәдлә јазмышды).

Инди бирдән-бирә гәләм достумун кәлиб Газахлы кәндине чыхмасы, каһ көһнә калафалара бахыб фикрә кетмәси, каһ тамаһыны сахлаја билмәјиб бизимлә моруг јәмәси мәни дүшүндүрдүдү.

“Бә бу дејирди, Горидән әсәр јазырам, бу калафаларын Горидә нә дахли. Елә лап ра дејирдиләр. Ашағы Салаһлы кәндиндәндир. Кәрәк ки, о да орда охумајыб”.

Китаб чыхандан сонра бунлар һамысы мәнә ајдын олду. Сән демә, Газахлы кәнди Газахдакы бир чох кәндләрин улу бабасымыш. Јухары Салаһлы да бу кәндләрдән бириди.

О кәнд ки, Азәрбајҗанда илк дүнјәви тәһсил мөктәби орда ачылыб. 1875-чи ил январын икисиндә бу мөктәби гуртаранлар Гори семинаријасынын илк мүдавимләри олублар.

... Демәли, өслиндә “Горидән кәлән гатар”ын јолу Газахлы кәндиндән башланьырмыш. Шәмистан да һәм бу мөгсәдлә бу көһнә јүрд јерини кәзирмиш, һәм дә јазачағы “Азәрбајҗан кенераллары” адлы башға бир китабын да мајасыны тутурмыш.

Көһнә калафаларда көһнә бир кәнди “ајаға галдырмаг” нечә чәтин идисә, Горидән кәлән гатар минмәк дә һәр оғулун ишијидими?!

Илләр кечирди. Шәмистарын һәр көрөндә сорушурдум ки, бә нә олду, ајә, сөңдң гатарын?! Газаға кәлиб чыхмадымы?

Достум күлүмсүнүр, бир шәј галмајыб, ај галыб, кәлиб чыхачаг, дејирди. Бир күн голудан тутуб бурахмады, кәл кәдәк бизә деди, сәнә әсәрдән бә'зи фәсилләри охујачағам. Әсәри охујанда о, мәнә өз шәхси архивиндәки надир шәкилләри дә көстәрмиши. Инди севинирәм ки, әсәр дә, о шәкилләрдән бир чоху да ишыг үзү көрүб. “Горидән кәлән гатар” чох чәтинликлә олса да кәлиб мәнзилә чатыб.

Бу гатарын әсәс сәрнишинләри мәшһур маарифпәрвәр педагог, әдәбијат тарихчиси Ф. Б. Көһәрли вә Косалар Мәшәди Ибраһимдир. Һәмчинин миллијәтчә татар олан, Салаһлы мөктәбинин әсасыны гојан Тауһиддин Мамләјевдир: Әсли Казандан олуб. . . Мә'лум олур ки, онун атасы Газағын мәшһур ағаларындан Мустафа аға Арифин достумуш. Достларын әнди вармыш. О әһдә көрә Мамләјев Газаға кәлиб чыхыбмыш.

(Давамь 2-чи сәһ.)

ГАТАР ГОРИДАН КЭЛДИ...

(Өввөли 1-чи сөһ.)

Мажор Мустафа аға Арифин һагсыз оларак нә үчүн тутулдуғу, сүркүнә көндөрилдиҗи тә'сирли бир диллә гәләмә алыныб.

Бәлкә Мамлајевларин ачдығы мәктәбләри Мустафа аға Ариф кимиләр ачагады? Бунданмы горхуб сүркүн етмишдиләр ону? Онсуз да о, белә бир мәктәби чохдан ачмышды. Ше'рләријлә, һүнәријлә. Лакин ше'рлариндән зијадә, чар чанишинләрини мәшһур "Газах атлылары"нын нәслиндән олмасы, халг арасындакы нүфузу нараһат етмишди.

Јери кәдмишкән, ону дејим ки, Газах атлыларынын "шүчаәти" илә бағлы фактлары охујанда бир вахтлар гүрүр һисси кечирмишдим. "Мәним бабаларым көр кими јаралајыблар — еј, демишдим? Иран шаһзадәси Аббас Мирзәни"...

... Инди ағламағым кәлирди.

Китабда охујуруг: "1826-чы илдә... сентјабрын 10-да кенерал Валериан Мадатов (миллијәтчә ермәнидир Б. В.) көндәрдиҗи рапортда јазырды:

Газах әскәрләри илә күчләндирилмиш казаклар сајча өзләриндән он дәфә артыг олан дүшмәни Шамхордан сыхышдырыб чыхартдылар. Бу сөзләри охујуча адамын лап чыздағы чыхыр. Фачиәмизә бах! Аббас Мирзә ким олуб? Азербайчанлы олса да фарс дәвләтинин башчысы. Она гаршы — јә'ни өз азербайчанлымыза гаршы вурушуб, ону јаралајанлар, бунун үстә адсан аланлар кимләр олуб? Јенә өзүмүзүнкүләри! Газах атлылары! Өзү дә кимин — чар ордусунун тәрәфиндә!

Бу сәтирләри јаздыгча јадыма мәшһур тарихчи Лев Гумилјовун јаздығы чох фачиәви вә ибрәтамиз бир сәһнә дүшдү. "Бәс о тајлы исвечләрә биз һансы јолла гәләбә чалдыг? Калмык вә башгырд сүвариләрини ирәли бурахдыг. Онларын Стокһолм әтрафында төрәтдикләри гатма-гарышыгдан сонра исвечләр сүлһә кәдиләр. Нәр чүр күзәштә кетдиләр":

Бәли, тарих боју биздә дә белә олубду. Бизим бабалар да гачаг олубду. Амма кимин, нәјин наминә? Бәлкә бу һәгигәти аз баша дүшүрүк, дејә заман-заман дилимизи бағлајыблар? Газахда башдан ачылмасы мүмкүн олан мәктәби Горидә ачыблар. Орада да ки... Татарча данышан ушаглара чәза верирләрмиш... Адын өзүнүн олмадығы кими, өзүн өзүнүн олмадығын кими, дилин дә кәрәк өзүнүн олмајајмыш...

«Горидән кәлән гатар»ын сәрнишинләри чохдур. За-

гафгазија мүфтиси, 4-чилдлик "Азербайчанда мәшһур олан шүәранын ә'шарына мәчмуәдир" күллијјатынын мүәллифи Мирзә һүсејн Әфәнди Гајыбзадә, Қори семинаријасында Азербайчан шө'бәсинин ачылмасы үчүн бөјүк сә'ј кәстәрмиш М. Ф. Ахундзадә, мәшһур педагог, илк "Вәтән дили" дәрслијинин мүәллифи Алексей Чернјајевски, бир еһтијатсызлыг учундан атылан бөһтан үстә өзүнү күлләјлә вурмуш семинарист, јазычы С. С. Ахундов, Халг јазычысы И. Шыхлынын семинаријада охујаркән вахтсыз вәфат етмиш дајысы Әбулаға, мүхтәлиф вахтларда Горидә тәһсил алмыш кәләчәјин мүәллимләри, педагоглары вә башгалары.

Әсәрин ән марағлысы фәсилләри Ф. Б. Көчәрлинин һәјат вә фәалијјәтинә, дүшдүјү әзаб вә ишкәнчәләрә һәср олунмушдур. Нәмин фәсилләри охујуча Фиридун бәјин үрәјинин шәфәгини китабын нәр сәтри үстә һисс едирсә, һәјаты һәдсиз ағыр кечмиш бу бөјүк адамын гаршысында баш әјмәк истәјирсән. Јаныб-јахылырсән ки, көрдүјү ишләр мүгабилиндә тәшәккүр әвәзинә һәмишә ачы һәбләр дадыб.

Әсәрә мүрачиәт едәк:

"Ону да дејим ки, семинаријанын архивиндә ишләјәндә әвәзсиз педагог алим Фиридун бәј Көчәрли һаггында "мәхфидир" дәркәнарлы данослар охујум. Ачыначағлы һалдыр ки, бу данослары јазанлар өз оғулларымыз олуб. "Даһа доғрусу, Тер-Арутјунув вә Миропјев (Миропјан?) кими шовинистләрин фитнәсинә ујанлар. Бәлкә бу чүр чуғулларын фитнәсинә ујулмасајды, 1920-чи илдә Кәнчәдә һәмид Султановун мајмағлығы үзүндән дашнак Либерман Фиридун бәји Газахдан апартдырыб дәлилсиз-сүбутсуз күлләләдә билмәзди. Н. Нәриманов мүәллиминин тутулмасыны, билиб телеграм вуруб ону бурахдырмаг истәсә дә артыг дүшмән өз ишини көрмүшдү.

... Нечә илләрди ки, Горидән бир гатар кәлирди. Кәлиб чымаг билмирди. Јоллар бағлыјды бәлкә... Јох, көзләр бағлыјды әслиндә, бир чох әсл тарихи һәгигәтләрә гаршы!

Ахыр ки, заман сөзүн деди. Ахыр ки, гатар Горидән кәлиб чыхды. Вә нә јахшы ки, кәлди! Тарихимизин даһа бир гаранлыг сәһифәси ишығланды.

БАРАТ ВУСАЛ

**АЗӘРБАЈЧАН
ЈАЗЫЧЫЛАР БИРЛИЈИ
ГАЗАХ ЗОНА
ШӨ'БӘСИНИН
МӘС'УЛ КАТИБИ**